

II. fejezet

SZABADKA ÉS KÖRNYÉKE

BAJMOK

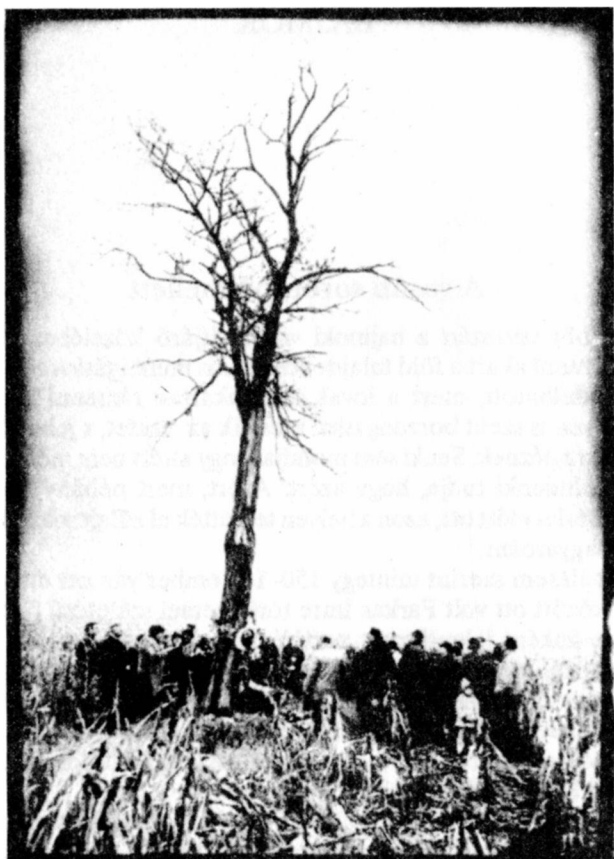
A vasúti sorompó mellett

Negyvenöt tavaszán a bajmoki vasúti átjáró közelében a kövesút mellett szántani akart a föld tulajdonosa. Ki is ment igáslovaival, de meg sem borozdulhatott, mert a lovak nem akartak rámenni a földre. A helybeliek ma is szent borzongással mesélik az esetet, s jelentősegteljesen egymásra néznek. Senki sem mondja, hogy miért nem mentek a lovak a földre, mindenki tudja, hogy azért. Azért, mert néhány hónappal e szántási kísérlet előtt ott, azon a helyen temették el a Bajmokon kivégzett helybeli magyarokat.

– Értesülésem szerint mintegy 150–160 ember van ott eltemetve. A kivégzők között ott volt Farkas Imre törökbecsei születésű fiatalember, aki otthon önként jelentkezett partizánnak. Itt beosztották a bajmoki kivégzők közé. Nem tudom, hogyan teljesítette a feladatát, de onnan visszajövet már ki volt ábrándulva. Ő az az építész, aki az ötvenes évek végén megtervezte az akkoriban épült új vasútállomást Újvidéken. Nem tudom, mi lehetett az oka, de nem sokkal később külföldre emigrált, és ma is Kanadában él, Torontóban.

Ez az információ dr. Uzon Miklós nyugalmazott szabadkai ügyvédtől származik. A bajmoki vérengzésekről rajta kívül senki más nem volt hajlandó név szerint nyilatkozni, sőt némelyek még névtelenül sem.

Tőle ered az a tájékoztatás is, hogy jogásztársa, az akkor még a szabadkai bíróságon tevékenykedő Vukovics Iván, aki később Vajdaság Legfelsőbb Bíróságának elnökeként vonult nyugdíjba, meghirdette 1948 tavaszán, hogy mindazokat, akik a környéken a háború utolsó hónapjaiban eltűntek, holtttá lehet nyilváníttatni a szabadkai bíróságon. Erre olyan nem várt esemény történt, amely miatt az akciót azonnal le kellett állítani. A hozzátartozók tömege ugyanis elárasztotta a bíróság épületét, és olyan tömeghisztéria csapott föl, hogy a bíróság képtelen volt nemcsak ezt, hanem a másfajta munkát is végezni.

Negyvenhat évvel a történetek után először tartanak megemlékezést a bajmoki áldozatok kivégzésének színhelyén és a tömegsírnál

Elég könnyű megmagyarázni, hogy azok a lovak miért nem akartak rámenni a szántani való földre. A helybeliek azt feltételezik, hogy ekkor indult bomlásnak a sok tetem, s mivel nem volt fölöttük elég vastag földréteg, a lovak megrettentek a földből előszivárgó szagoktól. Lehet, hogy ez volt riadalmuk oka, de feltételezhető az is, hogy az ősszel – itt is október végén, halottak napja táján – kivégzett és eltemetett emberek fölött még puha a föld, és a lovak patája besüppedt, márpedig ilyen talajra

a ló semmilyen kényszerítő erővel nem hajtható rá. Különösen nem az olyan igásló, amely soha más földön nem járt, mint amilyen a dűlőút vagy a szántó, esetleg a kövesút. Persze még az is lehet, hogy utólag következtek erre a bajmokiak, de volt rá okuk. Az a bizonyos földdarab ugyanis, ahol a tömegsírt feltételezik, a háború utáni három-négy évtizedben paragon hevert, a gazdája nem művelte. Csupán néhány évvel ezelőtt törték fel ismét, s irtották ki róla az időközben igencsak elburjánzott mindenféle gyomot, bokrokat.

A névtelenül nyilatkozó bajmokiak elbeszélése

„Csütörtöki napon összeszedték a férfiakat. Azt mondták, mindnek okvetlenül mennie kell a községházára. Akkorra már egy éjjel összeszedték az emberektől a rádiót. A bunyevácokat még aznap hazaengedték. Másnap kezdődött a kihallgatás. A kihallgatók között volt egy Kojić Joco nevezetű. Így beszélt az emberekkel: Te voltál turáni vadász? Ő szemben állt a delikvenssel, annak a háta mögött pedig ott ült a három vészbíró. Kojić csak intett a szemével, hogy az embert merre kell elvezetni. Akiiket a moziterembe vitettek, azok mind halálra voltak ítélve. Volt ott egy másik Kojić, az a beidézetek között megismerte a barátját, Kirchenmajer Pista géplakatost. Ki akarta venni a halálraítéltek közül, de az nem tudta, kire milyen sors vár, nem volt hajlandó elhagyni a csoportját. Egy másik ismerőst, aki rokona is volt, Lehotkai Jánost, kimentette.

Az embereket este hajtották a kivégzés színhelyére. Végig verték őket, hallani lehetett segélykiáltásukat: Magyarok! Hun vattok?! Segítsetek! Az egyik vészbíró szűrűje (szérűje – M. M. megj.) volt a kivégzőhely, ott is temették el őket. A kivégzésre szántak közül valakinek sikerült a helyszínről elszaladnia, de nem jutott messzire, csak olyan négyszáz méterre, ott leterítették. Kértek kölcsön egy dragacsot, és azon tolták a tetemét a többiek közé.

Másnap reggel Steinkack Rudolf borbélymester hajtotta ki a birkáit legeltetni arrafelé. Ő látta, hogy a kivégzés helyén sok ruhaféle volt elhagyva: sapka, sál, papucs meg ilyesmi. De látott agyvelőt is. Mink este fél tíztől hallhattuk a nagy puskaropogást. A sortűz borzalmas volt.

Urbanovski Stane volt az egyik főnök a kivégzésnél. Az eset után leváltották őket, és másik odbort (bizottságot, valószínűleg népfelszabadító bizottságot – M. M. megj.) neveztek ki helyettük.

Valamivel később a háborús bűnösöket kocsin elvitték Szabadkára.”

Egy másik bajmoki tanú

„A mi családukból itt végezték ki Cindel Józsefet, hatvanéves ember volt, öt gyereke volt, közülük kivégezték a 30 éves Eleket. Azután Cindel Ferencet és ennek volt egy Lajos testvére, meg Herceg Ilonát. Lajos bíró volt, Ilona pedig érettségizett, művelt nő, a Magyar Katolikus Ifjúság helyi elnöke. Ezt rettenetesen megkínózták. Kínzója a karjára csavarta a haját, rángatta, és verte a földhöz, közben ezt kérdezte tőle: Hiszel egy istenben? S ő válaszolta: Hiszek! Hiszel Magyarország feltámadásában? Elvesztett még Herceg János, neki itt kinyomták az egyik szemét, azután elvitték innen. Talán Szabadkán, a Zentai úti temetőben földelték el cigányok. Kivégezték még Safhauzer Józsefet meg a fiát, Jenőt, s rajtuk kívül a családjuknak még egy tagját. Velük együtt elvittek egy pár lovat. Egy párat vittek a németek, egy párat a magyarok, meg legvégül egyet az oroszok a bejövételükkor. Ettől kezdve nem is volt igavonó állatunk, hanem a teheneket jármoltuk, hogy el tudjunk végezni. Egy ideig annyira féltünk, hogy nem is mertünk otthon aludni, hanem a szárkúpban rejtőzködünk.

Babić Nikola volt az egyik vészbíró. Meg mások is. Volt közöttük idegen is meg helybéli is. A bíró amelyik ajtóra nézett, a befogott embert abba vitték. Az egyik a halált jelentette, a másik a menekülést. Meg akinek volt pártfogója, az rejtett ajtón kivihette a teremből, akit akart, az megmenekült.

A halálraítélteket éjjel hajtották a tetthelyre hatvanas csoportokban. Kiásatták velük a gödröt, azután meg belelövöldözték őket. A következő csoporttal előbb betemették az előbbieket, azután meg kiásatták a maguk sírját. Így három csoport ment el egymás után. Közülünk egy valaki másnap kiment oda a helyszínre. A gödrök mind be voltak temetve, a hely el volt simítva, domb sem volt ott, ezt nem is értjük ma sem, hogyan lehet. De a lovak, hiába kényszerítették őket, nem akartak oda rámenni.”

PACSÉR

(*Pačir*)

Apus, ezt te nem mondhatod el senkinek

Nyolcvanon fölül ember. Készségesen invitál a belső szobába, el is kezdi a mondókáját, de csak azzal a föltétellel, hogy a neve kimarad. Még így is gond adódik a jegyzeteléssel, mert bejön egy házbéli, és meghallván, hogy az idős ember miről beszél el-elcsukló hangon, durván közbeszól:

– Apus, ezt te nem mondhatod senkinek el.

Apus elhallgat, gondolkodik egy ideig, azután a kemény tilalom ellenére mégis határozottan folytatja, amit elkezdett. A családtag egészen elhűl, látszik rajta, nem érti, mi történt Apussal, a szóra hajló Apussal, hogy egyszerűen nem lehet jobb belátásra bírni.

„Tanyán laktunk, éppen törtük a kukoricát, volt nálunk nyolc törőmunkás is. Azokat is mind elvitték, és nem mind jöttek vissza. Elvitték az öreg Kocsist meg a fiát, elvitték Jankó Károlyt, az sem jött vissza... Ismeretlen személyek elfogtak a határban egy sávot, jártak tanyáról tanyára, és szedték az embereket. A szomszédból elvitték Bárdi Sándort, Berkó Károlyt, a két Szabó gyereket, a sánta, nyomorult Lajost, aki gyerekkora óta sántított, a másiknak talán Mihály volt a neve. – Torok Ferinek az apját tüntették el, ő maga visszajött. Akinek a tanyája nem esett bele a sávba, azt nem bántották.

Pacséron előbb is volt vérengzés, amikor a magyarok belegépfegyverezték a szerbeket a temetőárokba. Előbb fel akarták őket akasztani, le is csonkoltak itt egy udvarban egy nagy fát, hogy majd annak az ágaira, azután mégis inkább legépfegyverezték őket. Negyvenegyben itt nagy zűrzavar támadt. Lövöldöztek a honvédek összevissza, s mind azt hitték, hogy az a másik honvéd, aki lő, az csetnik. Apámat hajtották a katonák maguk előtt föl a padlásra, hogy innen lőnek, és csakugyan pattogtak a cserepeken a golyók, de utólag kiderült, hogy a másik honvédek lőttek ide, mert akik itt fölmentek a padlásra, fölemeltek egy cserepet, hogy kinézzenek, amazok meg rájuk puskáztak. Csányi Ferenc kiszaladt az

utcára, és méltatlankodott, hogy mit csinálnak a honvédek, mire olyan pofont kapott, hogy beesett a kiskapun.

Negyvennégyben jött ennek a visszája. Elhajtottak bennünket kocsival, lóval a tanyáról egy csütörtöki napon, pénteken engem már hazaengedtek. Akit így a tanyán kerestek, és nem volt otthon, annak meghagyták, hogy estére menjen be Bajmokra a községházára. A falu szélén megálltak velünk, bementek egy szállásra, ott ittak, én meg azon tanakodtam Berkó Ferencsel, hogy hagyjunk itt kocsit, lovat, és menjünk haza, de ő nem akart, nehogy a családnak legyen miattunk baja. Jött arra három magyar katonaszökevény, azokat is befogták. Én le akartam maradni, de úgy seggbe rúgtak, hogy előrerepültem.

A templomnál a kocsik előrementek, mi meg lemaradtunk. Négyesével sorba állítottak bennünket, és behajtottak az iskolába. Majd megfuladtunk, mert az ablakot nem volt szabad kinyitni, mi meg össze voltunk zsúfolva. Onnan tizenötös csoportokban vittek bennünket kihallgatásra. A visszatérők tanakodtak, kinek jobb: azoknak, akiknek a nevét felírták, vagy akikét nem. Éjjel tíz-tizenegy óra körül hoztak be még egy csoport összekötözött embert, a madarasiakat. Az mind odaveszett, akit felírtak, mert őket azután kiszóllították onnan. Egy idő múlva minket kiengedtek. A kocsi, ló, az ottmaradt nekik.

Volt a fogvatartóink között egy Ivo Ivković nevezetű hentes. Az intett a fejével, hogy kit hova kell besorolni. Később remegős lett, mert bántotta a lelkiismerete.”

Kajtár Károly

„Beteg vagyok, cukorbeteg, fél lábamat már leoperálták. Nem ezért, hanem mert az igazat mondom, nyugodtan fölírhatja a nevemet, meg hogy mezőgazdasági technikus vagyok, 1927-ben születtem.

Engem nem vittek el, hanem úgy mentem utánuk. Amikor a tanyán kerestek, akkor éppen szántottam, s láttam, hogy valami fegyveresek mennek egyik tanyáról a másikra. Attól tartottam, hogy ha oroszok, akkor elviszik a lovakat. Leálltam velük egy völgyben, s azután ezen keresztül kerülő úton bementem a tanyára. A nővérem újságolta, hogy fölírták a nevemet meg az apámét is, és meghagyták, hogy délután ötre menjünk Bajmokra a községházára. Velünk jött a nálam két évvel fiatalabb Novak Dojić szomszéd meg egy szerb özvegyasszony, Drenka Berberić, akinek a férjét 1941-ben a magyarok agyonlőtték, és mi akkor őt nagyon kisegítettük. Mind a négyen felültünk a mi kocsinkra, és bementünk Bajmokra.

Bementünk a községházára, az asszony kint maradt, hogy a lovakat el ne vigyék, Novak meg bejött velünk. Ott egy valaki éppen telefonált, megértettem a beszédéből, hogy az öregasszonynak a fia telefonált érdeklünkben, mert ez, akit ott láttam, válaszolt, hogy éppen itt vannak. Letette a kagylót, és annyit mondott, hogy »No, stari, ko dobro čini taj dobro i dočeka.« (No, öreg, jótét helyébe jót várj.) Innen elkísértek bennünket a Doborzóba. Ez egy vendéglő volt a mozi mellett. Ott meg volt terítve, egyvalaki bőségesen falatozott és iszogatott hozzá. Valami komeszár (komisszár) volt. Leültettek bennünket, Novak meg bement egy szobába, és kihallatszott, hogy nagyon veszekszik értünk. Amíg ott hallgattuk, hogyan folyik a bőrünkért a huzavona, ez, aki evett, egyszer csak odaszólt az őrnék: Teraj ih u haps. (Vidd őket a dutyiba.) A katona kikísért bennünket az utcára, de csak húzta az időt, én meg nem tudtam, miről van szó, mert azt sem értettem, mi az a haps. Amíg a kísérőnk ott húzta velünk az időt, egyszer csak jön utánunk Novak, és kiabál, hol vagy, Károly. Visszavezetett bennünket a komeszárhoz, az meg akkorra aláírta a papírt, amire Novak még a szobában rágépelte, hogy mi elmehetünk haza, vihetjük a lovakat is. Erről a papírról tudom, hogy kiknek a fogságában voltunk. Rá volt írva, hogy VIII. Vajdasági brigád, 3. bataillon. A komeszár aláírásából meg annyit tudtam elolvasni, hogy Čeda. A szövege meg valami ilyesmi, hogy: Potvrda za putovanje od Bajmoka za Pačir. (Utazási engedély Bajmokról Pacsérra.) Éjfélhez közel járt már, mire hazaértünk. A többiek azon az éjszakán még bent maradtak, másnap néhányukat még elengedték, s akkor éjjel végezték ki a visszamaradtakat.

Novak soha az életben föl nem hozta, hogy mi játszódtott le ott az ajtó mögött. Tudtam, mit köszönhetek neki, ő meg tudta, mit harcolt értünk.

A szomszédaim közül sokan megtalálták a kivégzés helyén a hozzátartozójuknak valami holmiját. Az egyik Körмени gyerekeknek a kalapját lelték meg. Egy szomszédomnak a papucsát, ezt arról lehetett megismerni, hogy egy régi télikabát bársony kézelőjének a pántját varrták rá papucspántul.

A lelövöldözött embereket három sírba temették el, mindegyiknek a végébe egy-egy akácfaát ültettek. A fák közül egy még ma is megvan, ott, ahol egy tanya áll. A fa a tanya és a falu közé esik. Ez az a rész, amelyet jó ideig nem művelt senki.

Azt, hogy mekkorák voltak a sírok, olyan három héttel később én le is léptem. Akkor kiszökött tőlünk egy anyakoca, mert kitört az ólból, és a nyomon haladva eljutottunk eddig a tanyáig. Akkor ott magyarok

laktak, és azok elmesélték, hogy mi zajlott le azon az éjjel, amikor az embereket ott kivégezték. Ők a nyitott ablak mellett hallgatózva figyeltek, hallották a segélykiáltást és az átkozódást. Volt, aki Horthyt éltette. Amikor a tanyabeliek reggel odamentek kissé körülnézni, találtak ott sok holmit, még törött ásónyalet is, amiből arra következtettek, hogy verekedés is dűlt.

Tudomásom szerint Pacsérról olyan harminc férfit vittek Bajmokra, de nemcsak pacsériakat, hanem törőmunkásokat is, akik ide estek ebbe az átfésült sávba. Az elhurcoltak közül emlékszem: Torok Ferencre, idősb Szép Ferencre, Cindel Károlyra, Cindel Józsefre, ifjabb Bárdi Sándorra, Berkó Károlyra, Palágyi Lajosra, ifjabb és idősb Csányi Józsefre, mindketten törőmunkások voltak. Lengzel Lajosra, a két Kőrmendi gyerekre és Szemesi Károly (Tusi) törőmunkásra.”

TAVANKUT

Pfeiffer Ilona

„A címem csak önöknek szól, nem kell közzétenni.”

Pfeiffer Ilona szabadkai lakos az alábbiakat nyilatkozta:

„A hiúság tisztítótűzében

A Pfeiffer név lánykori nevem, ma már csak nagyon kevesen ismernek rajta, ezért e név alatt van bátorságom nyilatkozni.

Istenem, ez a negyvennégyes esztendő!

A bátyám magyar katonatiszt volt, az utolsó vonattal hagyták el Zombort, vonatuk a falunkon áthaladva megállt, s bátyám bejött hozzánk tőlünk elbúcsúzni. Hívott bennünket, meneküljünk velük, ő elintézi, hogy fölvegyenek bennünket a szerelvényre. Nem mentünk. Tavankuton élt egy húgom és a sógorom, a sógoromnak volt elrejtve egy személygépkocsija. Azon a kocsin is elmenekülhattunk volna, de úgy határoztunk, hogy várunk reggelig. Időközben eljött hozzánk Lajčo Jaramazović, a család személyes ismerőse. Azt mondta, ne féljünk, jön Tito, jó dolgunk lesz. Annak ellenére, hogy nagyon féltünk az oroszoktól, és én térden állva könyörögtem a sógoromnak meg a férjemnek, hogy meneküljünk, senki közülünk nem érezte magát bűnösnek, és maradtunk, csupán a mi falunkból átmentünk a sógoromékhöz Tavankutra.

Néhány nap múlva robbanásokra ébredtünk. A dörrenésekre kinéztem az utcára az ablakon át. Berger papot, Rica Pista birtokost és még vagy húsz magyart éppen akkor kísértek ki a szomszédos laktanyaépületből. Lassan haladtak, fegyveres kísérettel, összekötözve. Berger papi ruhában haladt a többiek között. Az őket kísérő személyek közül egyet – egy korábbi bérest –, termetre alacsony, fekete embert felismertem, de a nevét nem tudom, azt hiszem, akkor sem tudtam. Később hallottam, hogy Rice Pistát meg Bergert kocsni után kötözve vonszolták, és így haltak meg, a többieknek a sorsáról nem tudok.

Egy reggel az egyik alkalmazottunk aláírásával levelet hozott valaki, amiben arra kérte írója az uramat, hogy azonnal jelentkezzen otthon. Az uram nyomban elment Dulić ügyvédhez, hogy tanácsot kérjen tőle. Amikor az ügyvéd meglátta, elsárgult ijedtében.

– Hogy kerülsz te ide? Nem tudod, hogy az éjjel itt mi történt? Hogy itt milyen tömegmészárlás volt?

Az uram ekkor tudta meg, hogy a házuknál az uram helyett letartóztatták az egyik ott vigyázó alkalmazottunkat, Slatko Janit, de valaki rájött, hogy Slatko nem az a személy, akit keresnek, ezért elengedték. Az uram ennek köszönheti, hogy megmaradt, mert később már senki sem kereste. Név szerint egy Pejić nevű valaki kereste, de nem a saját szakállára. Nem tudom már magyarázatát adni, hogy miért, de nekem mindig az cseng a fülembbe, ha az ottani katonaságra gondolok, hogy Osma brigada (Nyolcadik brigád. – M. M).

November tizenötödike táján hazamentünk a mi falunkba, a férjem szabályosan jelentkezett, s attól kezdve otthon éltünk, de nem esett bántódásunk. Lehet, hogy ezt annak köszönhetjük, hogy egy alkalommal, amikor a magyar hatóságok már kivonultak, és utólag egy szakasz csendőr érkezett a faluba, s amikor rövid időre előmerészkedett a már említett Jaramazović és egy Réhm Tibor nevű társa, s a csendőrök nagyon keresték nálunk is a partizánokat, s ugyanakkor ott rejtőzködött nálunk a konyhában a Nekić és a Mortvanski család, mi őket simán letagadtuk, pedig a dolog annyira komoly volt, hogy az uramnak a ráfogott fegyverek előtt fölemelt kézzel kellett előjönnie. A rejtőzködő családoktól akkor az uram kapott egy írásbeli nyilatkozatot, s ezt a dokumentumot később ő felhasználta a mentésünkre. Ennek ellenére, ha azon az éjjel otthon tartózkodik, amikor keresték, akkor nyilván elvitték volna a többiekkel.”

SZABADKA

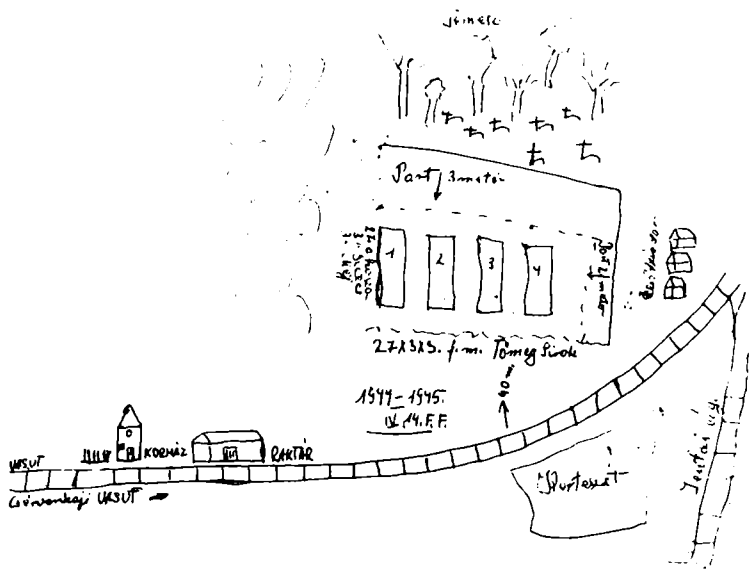
(Subotica)

A Zentai úti temető árka

Szabadkán a Zentai úti temető déli sarkánál van egy körülbelül 50x70 méteres terület, amely jó három méterrel alacsonyabban fekszik a temetőnél. Ha a temetővel szemben állva nézzük, akkor fejére állított L betű alakjában sarkosodik, és az L-nek a két szára a szakadékszerű mélyedés mentén húzódik. A harmadik oldalról a területet valamikor a járványkórház zárta, de az ma már nincsen meg. A negyedik oldalról nyitott a terep, most a végében egy gyár áll, a gyár előtt elég gondozatlan gyomos-gazos terület, ez rányúlik a fordított L alakú részre. Itt, a temető dombja mellett, ezen a területen húzódik három jól kivehető süppedés, amely mind nyári

A Zentai úti temető árka. A kép bal oldalától egy árok nyoma jól kivehető, egy másiké a hörnyéktől kevésbé út el

Egy Moravicán élő tanú helyrajza a Zentai úti temető árkáról és környékéről

szárazságban, mind tavaszi zöldüléskor vagy téli fagyok idején elkülönül a környezettől, vagy mert zöldebb, vagy mert szárazabb, vagy csak, mert be van horpadva. A süppedések párhuzamosan haladnak egymás mellett, és párhuzamosak a fordított L hosszabbik szárával. Alaposabb szemlélődéskor még egy negyedik sáv is kivehető. A szabadkaiak szerint ezekben a sávokban nyugszanak azok a szabadkaiak és környékeliek, akiket a felszabadulás napjaiban vagy nem sokkal azután itt kivégeztek.

Egyetlenegy ember mert számban kifejezett becslésre vállalkozni, mindenki csak arról beszél, hogy nagyon sok ember fekszik itt. Halottak napja táján itt-ott találok elhelyezett koszorút lehet látni, vagy égő gyertyát. Aki idehozza, nem időzik, lopakodva érkezik, és gyorsan távozik. Valamikor nem is volt szabad a területet megközelíteni, de nehéz is lett volna. A temető felől most is erősen bebokrosodott az út, csak olyan ember talál oda, aki ismeri a gyalogösvényeket vagy akit odavezetnek. A gyár felől meg lehetne közelíteni, de az meg nagyon

A temetőcsászár háza, amelynek disznóóljában a ház lakója elrejtett egy menekültöt

szembetűnő. S talán figyelik is az erre járókat, hiszen ottlétünk idején a gyár előtt posztoló portás megkérdezte, hogy mit keresünk itt.

Kecskés Ferenc r. k. plébános

„1944 őszén a szabadkai Szent György plébánián voltam frissen kinevezett káplán, újpap, huszonhárom éves. A partizánok bevonulása idején is el kellett látni feladatomat, temetni is kellett. Az utcán lövöldözés volt. A kántorral, Simonyival, a fal mellett lopakodtunk a Zentai úti temetőbe. Ekkor még nem gondoltuk, hogy a magyaroknak bántódása lesz. A ministránsom, Bleszics, elmondta, hogy az apja eltűnt. Az apja ugyanis boltos volt, és én afelől érdeklődtem, ki van a boltban. Azt mondta: a nővérem meg anyám. Hát apád? Eltűnt. Később mástól is hallottam: ez is, az is eltűnt. Egy alkalommal ismét temettem a bejövettel (a partizánok szabadkai bejövele) után bizonyos idővel, s láttam, hogy a temető szélén, ahol a talaj kezd meredek lenni, egy puskás katona sétál. Többször is láttam. Délután. Magamban: mit keres ez itt? Puskás katona a temetőben. Később a temetőcsászár, Pityó bácsi, igazi nevén Stipan, panaszkodott, hogy rossz, nyugtalan éjszakájuk volt. Nem alhattak. Miért? Azt válaszolta, hogy az éjszaka több órán át fegyverropogás tartotta őket riadalomban. De erről nem sokat beszélgettem vele, hanem csak úgy futtában említette, a szertartás után. Azt mondta: »Végezték ki az embereket.« Máskor is mondta: »Tisztelendő úr! Már megint nyugtalan éjszakánk volt.

Állandó rettegettségben élünk.« Ők már tudták, mi folyik ott. Egy alkalommal, talán amikor másodszor beszéltünk erről, azt is elmondta, hogyan tudta meg. Elmondta, hogy egy ember a kivégzésre szántak közül beszaladt hozzájuk, a temetőcsősz házába. Az istenre könyörgött, kérte, bújtatná el, mentsék meg. Nem merték a házban elrejtetni, hanem úgy tudtak rajta segíteni, hogy bújjon el a disznóólban. A sorsáról nem nyilatkozott...

– Meddig tartott ez így?

– Nem beszélt róla. Hanem már tavasszal, amikor kiengedett az idő, elolvadt a hó, kíváncsiságból odamentem a szakadék szélére. Több sorban álló tömegsírok nyoma látszott. Besüppedtek már.

– Milyen területen látszott?

– Olyan 20 méter széles és 10–20 méter a másik irányban. Mintha szakaszosan lettek volna, két vagy három sorban. Engem 1945 nyár elején áthelyeztek, azóta sem jártam arra, és nem is hallottam felőle semmit.

Az az egyetlen személy, aki vállalkozott arra, hogy felbecsülje, hányan nyughatnak a párhuzamosan húzódó árkokban, elképesztő számot mondott. Kijelentette:

– Becslésem szerint Szabadkán 2000 embert végeztek ki.

Kijelentésében határozott volt, de nem tudta megindokolni, mire alapozza. Csupán annyit mondott, hogy ő már régóta foglalkozik ezzel az ügygel, és erre a megállapításra jutott, de ha akadna kutató, aki kiásná itt a temető mellett ezeket a tömegsírokat, az tehetne csak a becslésnél súlyosabb érvet az asztalra. Ugyancsak becslött adat, hogy a kivégzett személyek háromnegyed része magyar, a többi német, bunyevác és szerb. A már említett szabadkai Uzon Miklós közölte a szabadkai eseményekkel összefüggésben az alábbiakat.”

Egy ember a temetőből

„1941. november 18-án Szabadkán a JKP diverzánsait kivégezték a Zentai úti kaszárnnyában. Gavlik István városi mentő szedte le az akasztófáról, és földelte el őket. A megszállók véres kezű segédkező hóhérének vádjával tizennyolcad magával vitték negyvennégy őszén a zentai temetőbe. (Szabadkán két nagy temető van: a Bajai úti és a Zentai úti. A helybeliek azonban csak Bajai temető és Zentai temető néven ismerik őket. – M. M. megj.) Gyalog, éjjel, gatyában. Útközben kiabáltak, üzengettek: Most visznek bennünket kivégezni! Az ilyenfajta üzengetésről és

kiabálásról Sebők Regina tud többet mondani. Gavlik szerencséjére a délelőtti kiásott árkok, amelyekbe bele akarták őket lövöldözni, nem voltak elég mélyek. Nekik adtak ásót és lapátot, hogy mélyítsék ki. Munka közben érkezett egy katonai dzsip, a jövevények a foglyok között két embert kerestek, az egyik Gavlik volt. Elvitték Szegedre Mayer Ottmár és társai kivégzésének rekonstruálására. A munkát Szegeden néhány hét alatt befejezték, és őt elengedték, haza is jött. Itt hónapokon át nem volt bántódása. Később Magyarországra szökött.”

Az, hogy innen elszöktek, és hogy éppen Magyarországra, nem jelentett védelmet a háborús bűnösök számára, bizonyított erre az állításra az alábbi idézet a már említett Elemer Homonnay (Homonnay Elemér) könyvéből. Az alábbi részlet saját fordításunk. „Nagy Ferenc kormánya hozzájárult ahhoz, hogy a jugoszláv kommunista titkosrendőrség egy csoportja Magyarországra menjen, és ott jugoszláviai magyar menekültek után kutasson. (...) A közös bizottság mintegy 3500 jugoszláviai menekültet szedett össze. (...) Zárt rendőri vasúti kocsikban visszatoloncolták őket Jugoszláviába.”

Két szabadkai személy vállalkozott a megkeresettek közül arra, hogy elmondja, mit tud a kivégzésekről, és mit a helyszínről, közülük az egyik el is vezetett oda. Ő volt az, aki a Magyar Szó Közös Írásasztalunk rovatában is szóvá tette egy alkalommal a szabadkai kivégzéseket.

Laszák Mária

„A nagyapám is ott van a kivégzettek között. Neve Kiss Albert. Eredetileg vonaton teljesített szolgálatot, a kis bőrtáskája ma is megvan még. Az első világháború után fel kellett volna esküdnie az új államra. Ő vallásos ember volt, és azt mondta, hogy az ember nem esküdhet életében kétszer két módon. Kirúgták az állásából, ekkor kereskedelemmel kezdett foglalkozni. Rőfösáros volt, vásári sátor alatt. Később edényekkel kereskedett, majd kifőzdét nyitott a gazdagabb vásárok számára, igen előkelő dolognak számított a vásár idején nála étkezni. Meggazdagodott, és bekerült a Szérumba, ő lett a szérumgyár sertésszállítója. Ezen még jobban meggazdagodott. A magyarok jövetelekor éppen leállt, és mindenképpen szeretett volna kilépni a gyárból, de nem engedték, hogy kivegye a tőkéjét, mert azt szabotálásnak vették volna. Végül egy pesti klinikáról orvosi bizonylatot szerzett, hogy erős szívbeteg, nem foglalkozhat vállalkozással, mert ekkor már nem is volt fiatal, 1887-ben született. A pénzét kivette a Szérumból, de a pengője mind tönkrement. Halála után sokáig játszogattunk a bankjegyekkel, pedig az még nem az inflációs

Kiss Albert, a szabadkai áldozatok egyike

pengő volt. Politikával nem sokat foglalkozott... A magyar fölvonulásokon Bocskai-kabátban haladt a menetben. Nyugodt ember volt, a családnak élt. Évente kétszer kirúgott a hámból, és azután nyugodt volt a következő alkalomig.

Október végén, november elején már nem élt. Nagymama pulykát vágott, és egy bunyevác szomszédasszony megkérdezte, hogy talán a tort üljük.

A környékünkön ő gazdagnak számított. Két háza volt, egyik a Zentai úton, a másik a Párhuzamos úton, ott, ahol a zsidó gettó is volt. Az utóbbi udvarában éltek a szegény zsidók, nekik még csak fedél sem volt a fejük felett. Nagyapa máról holnapra építtetett nekik egy fészert. »Szegény zsidók, legalább ne ázzanak.« Volt még egy tanyánk is a Makkhetesben, mi ott laktunk akkor, ő meg itt, a Zentai úton. A házban vele volt nagymama – Ódor Júlia – és a keresztmama: Kovács Margit. Nagymama édestestvére, Ódor Antal kommunista volt. Az Obznana idején nagyapa segítségével kiment Olaszországba, majd Bagdadba. Megmenekült. Amikor nagyapát elvitték, nagymama szaladt a bátyjához, Antal bátyához, de az csak azt mondta, nem segíthet. Nagyapa halála után nagymama meg-némult. Teljesen szótlanná vált, csak ült, és hallgatott. Azt vetette a maga szemére, hogy a testvére megmenthette volna nagyapát, de nem tette meg. Anti bátya ezzel a magatartásával bizonyította, hogy ő milyen hithű. Később mégis maga is majdnem áldozat lett, mert az IB (Informbűró-Ko-

minform=Tájékoztató Iroda) idején lebukott, és csak úgy menekült meg, hogy idejében Pulára költözködött. Anti bátya annyit megtett, hogy elment nagymamával Stražarković városelnökhöz, ott közölte nagymamával, hogy nem tehet semmit a sógora érdekében. Nagymama leborult előtte, és úgy könyörgött, de hiába.

Nagyapát akkor vitték el, amikor a házából kimentek az oroszok. Egy kapitány volt nála elszállásolva, azzal még beszélgettek is. Amikor az oroszok elmentek, akkor úgy éjjel 10 óra felé valakik zörögtek. Magyarul kérdezték, hogy itthon van-e Albert bácsi. Kinyitották a kaput, négyen is betolakodtak. Kettőnek az arca el volt rejtve, nyilván, hogy ne lehessen megismerni őket. Ebből gondoljuk, hogy ismerősök lehettek. Ekkor már csak szerbül beszéltek. Azt mondták, gyorsan kapjon magára valamit, mert azonnal menni kell. Kihallgatásra. Autón érkeztek érte, és ugyanakkor a közelből elvitték a két fűszerest – Blaszicsot és Szabót – meg a Görgei kocsmárost. Rövidesen elterjedt a hír, hogy őket is meg mindazokat, akiket azokban a napokban így összeszedtek, a huszárlaktanyában tartják fogva. Németországban megjelent egy könyv a szabadkaiak kivégzéséről, abban ugyanúgy van leírva a történet, ahogyan nekünk egy, itt a huszárlaktanyában járt szemtanú később elmondta. Ez a szemtanú teljesen ismeretlen volt számunkra, de együtt volt nagyapával, és egyszer eljött hozzánk, és elmondta, hogyan élte át azokat a napokat. Együtt tartották a nőket és a férfiakat. Az első napokban kaphattak csomagot, nagyapa sósborszeszt meg kockacukrot kért. Nyilván el is juthatott hozzá, mert az a tanú elmondta, hogy az ijedt, beteg asszonyoknak nagyapa sósborszesszel lecsöpmentett kockacukrot adott erősítőül. A szemtanú a kivégzésnél is jelen volt. Arról meg azt mondta el, hogy nagyapa volt az egyetlen, aki megkísérelt elszökni abból a csoportból, amelyet vele együtt végeztek ki. Fölállították őket a gödör szélén, a nagyapa ott állt fehér jégerben, és csakugyan tudjuk, hogy ebben a hosszú alsóneműben vitték el otthonról. Elkezdett szaladni, de nem jutott, csak a zentai vasútig, ott lelőtték. Nem vitték vissza a többihez, hanem belelőtték a legközelebbi gödörbe. A temető sarkánál most látszó gödrök ugyanis sokkal hosszabak voltak, de jó másfél vagy talán két évtizeddel is ezelőtt a városi szemetet kezdték oda hordani, és az árulkodó gödörnyomokat letakarták körülbelül másfél méter vastagon. A vasút felől hordták, és haladtak a temető magaslata felé, de egy idő múltán abbahagyták. Talán azért, mert a városi szemetét búza a temetőben is érződött.

A szemtanú azt közölte még velünk, hogy teherautóra rakva szállították őket a kaszárnnyából a helyszínre. Berakodáskor a nők sikítottak,

nagypapa meg azt mondta nekik, hogy térdeljünk le, és imádkozzunk. Ettől a halálraítéltek megnyugodtak, csakugyan letérdeltek az autó alá, és hangosan imádkoztak.

Nagymama még sokáig eljárt a kaszárnyába, és vitte a csomagot. Még azt is küzenték neki, hogy most már hideg van, vigyen be egy plédet. Nagymama vitte, pedig bizonyosan tudjuk, hogy akkor már nem élt.

Vele együtt vitték még el Teleki borbélyt, ő nyolc-tíz más magyarral együtt előbb a törvényszék épületében volt. Ott egy ideig verték, majd kiengedték. Két-három napra rá munkaszolgálatra vitték a Halasi úti kaszárnyába, onnan ő is átkerült a huszárlaktanyába, és innen eltűnt. Akkor tűnt el a Sós boltos két lánya, akik ott álltak Horthy István mellett, amikor Szabadkára látogatott. És eltűnt a Vöröskereszt elnöknője, Margit vagy Mancsi.”

Sebők Regina

„Abban az időben 37 éves voltam, ott laktunk a Zentai úti temetőnél. Amikor azok a dolgok történtek, akkor még jó idő, de már nem emlékszem rá, hogy melyik hónap volt. Hetekig tartott, két-három hétig. Hordták oda az embereket, ötven-hatan hajtottak tízet-tizenkettőt. Egy, akit megmenthettem volna, ha nyitva van a kapunk: Sóti Nándor volt. Be is engedtem már, de akkorra a katona meglátta. Odajött, nem vitte onnan tovább, hanem ott a helyszínen lelőtte. Ezt a Nándort én ismertem, azért maradt meg az emlékezetemben, hogy ott halt meg a mi kapunkban. Volt közöttük több más ismerősöm is. Ezt abból is tudom, hogy amikor éjjel terelték arrafelé az embereket, többen odajöttek az ablakom alá, és kopogtattak, hogy engedjem be őket.

Az én uramat is el akarták vinni, ő borbély volt. A kollégáját, Forró Jóskát el is vitték, de a felesége eljött hozzánk, én meg elmentem vele Lendvai Klárhoz, ez a Klári az uramnak sógornője volt, meg a Tito katonája. Ő járt közben, hogy az uram kollégáját elengedjék. Forró Jóskának nem volt semmi hibája, meg az uramnak sem, nem is tudom megmondani, miért vitték volna el őket. Volt ott két ember, a Gyelmis Béla meg a Tumbász Béla. Ők intézkedtek. Aki nekik nem tetszett, azt vitették. Aztán egyszer egy este négy ember kileste Tumbászt, és az árokba fojtotta.

Én később az árvaházban sok olyan gyereket gondoztam, akiknek apját-anyját ott a házam előtt vezették a kivégzőhelyre. Sokaknak elvitték a nagyobb testvéreit is. Kis gyerekeket nem láttam, hogy tereltek volna, de nagyobbakat vittek a felnőttek között. Volt az árvák között egy Anti nevezetű, ezt magamhoz szerettem volna venni, de anyósom azt mondta, »ha neked nem lett, másét nem veszed ide.«

Jóban voltunk a házban elszállásolt oroszokkal, és ez volt a szerencsénk. Amikor az uramért jött a Tumbász, hogy majd elviszi, az orosz közbelépett, megfogta, és kivágta az utcára. Nem jött azután többet, mert nemsokára megfojtották.

En akkor is úgy tudtam, meg most is úgy emlékszem rá, hogy az emberekkel megásatták a saját sírjukat. Tudtommal senki sem menekült meg onnan.

A temetőben nemcsak szabadkaiakat végeztek ki, hanem volt közöttük egy újvidéki orvos is. De azt koporsóban temették el. Én éppen akkor virágot vittem a sírokra, és a temetőcsász mondta, hogy Reginám, menj haza, mert egy orvost hoztak Újvidékről. Annak ássuk a sírt. Az orvost a felesége később kivetette, áttette egy másik koporsóba, és elvitte. Két kis családja is vele volt.

En ott nagyon sok mindent láttam, de csak nagyon kevesekkel beszéltem. Ezek egyike volt egy csantavéri, ez üzent az apjának, hogy hol van, mi lett vele. Beszélni sem, de nézni se volt szabad. Annyit észrevettem, hogy a katonák között voltak szerbek is meg magyarok is, vagy legalábbis beszéltek így is, úgy is. Sok szerb és bunyevác nép is lakott azon a tájon, akkor volt közöttük ellenségeskedés is. Ha valamelyik fogoly megszökött, volt, aki beárulta. Egy szökevényt így lőttek le a közelben a kertben. Valaki beárulta, és megkeresték.”

Hányan vannak?

A svájci Bernből dr. Gosztonyi Péter hívta fel a figyelmünket a Szent Korona című újság egy 1984-es cikkére. Fénymásolatban el is küldte. A lapban a bácskai vérengzésről ír dr. Rétfalvi Tamás. Leírja a bezdáni vérengzést is, szerinte a futballpályán túszként tartották fogva a kivéznyelt népet, és az a fehér lovas katona, akinek az érkezése után a falu népét a pályáról szélnek eresztették, nem volt más, mint az Isterbácon mézszárló katonák küldönce, aki megvitte a hírt, hogy az erdő szélén a munkát befejezték. A cikk foglalkozik még az állítólagos zombori vérengzéssel, de nem részletezi. Azt írja, hogy a Lóversenytéren folyt, s 2500 embert öltek meg. (Véleményem szerint ez túlzás. Helytállóságát ez ideig nem sikerült ellenőriznem. M. M.) A cikk ezek után a bajmoki eseményekkel foglalkozik, megemlítve, hogy az első napon 78 embert lőttek agyon a Szabadka felé vezető úton a vályoggödörnél, és e tömegsírban földelték el őket. Ez az adat nem vág egybe a Bajmokon szerzett értesülésekkel, de nem is mond ellent nekik, valódisága ellenőrzést kíván.

A helységenkénti felsorolást a cikk Szabadkával zárja. Adatai nagyjából egybevágnak a helyszínen szerzett értesülésekkel, de itt jóval kevesebb, bár még mindig elképesztően nagyszámú áldozatról tesz említést.

Szabadka egyik legszebb terén áll ez az emlékmű, rajta a felirat: 1941–1945

Idézet a cikkből: „A zentai temető sarkában, a Masarikova utca végén volt a vesztőhely: mintegy 750 ártatlan magyar ember nyugalóhelye. Itt minden kereszt vagy sírkő nélküli gödörbe kb. 150 kivégzettet földeltek el. Öt ilyen gödör van. Ezenkívül még a városból és környékéről újabb 250, kisebb csoport vagy egyénenkénti áldozat írható a partizán terror számlájára. Az áldozatok összetoborzása és kivégzési módszere egészen

eredeti és teljes egészében, ravaszul, a lakosság jóhiszeműségére alapoz: éjjelente a foglyok közül önkéntes jelentkezőket kerestek, kihallgatásra. Természetesen a büntelen emberek, akik nem is tudták, miért vannak fogdában, tülekedve jelentkeztek, hogy ártatlanságukat bizonyítsák. Tárgyalás azonban nem volt. (...) A kivégzés idejére repülőriadót rendeltek el, hogy a lakosság bújjon el, és ne lásson, és ne halljon semmit. (...) Ebben az időben a város parancsnoka Stražarković Blaško volt...”

A szerző a cikkben bácskai összegezést is végez. Zombor és környéke, Csurog, Újvidék, Szenttamás, Zsablya, Péterréve, Kanizsa, Bezdan, Bajmok és Adorján áldozatait veszi számba, és valamennyiük számát 20 870-re teszi. Saját, nem eléggé megalapozott véleményem szerint az adatok eltúlzottak. Csurogon például 4000 áldozatot említ, holott a falunak ennyi magyar lakosa összesen sem volt soha. Még akkor is túlzottnak látszik ez az adat, ha figyelembe vesszük azt az állítást, hogy a Tisza bal partján fekvő Törökbecséhez tartozó Gyöngysziget egykor meglehetősen sűrű tanyavilágának magyar lakosai közül is sokakat Csurogon végeztek ki. Hasonlóan eltúlzottnak tekinthető a zsabylai 2000 fős szám, itt sem élt ennyi magyar, amint az a másutt idézett statisztikai adatainkból is látszik. Nem említ ezzel szemben a cikk szerzője olyan helyeket, mint Zenta, Temerin, Mozsor, Mohol. S nem említi Nagyfényt (Žednik) sem, amelyről a továbbiakban szólunk.

Blaško Stražarković

Néhány nappal azután, hogy a Magyar Szóban megjelent a Stražarković nevét említő folytatás, Szabadkáról telefonon felhívott a nevezett, és kifejezte óhaját, hogy nyilatkozna az ügyről. Néhány nap múlva felkerestük Siflis Zoltánnal, aki videokazettára vette fel a beszélgetést. Stražarković a háború alatt és előtt tagja volt az illegális kommunista mozgalomnak, a Tito és Sztalin közötti konfliktus idején azonban letartóztatták, és több évet töltött börtönben, javarészt a hírhedt Goli otok szigetbörtönben az Adriai-tengeren.

Stražarković a bevezetőjében elmondja, hogy ő nem volt Szabadka katonai parancsnoka, mint a Magyar Szóban idézett dokumentum állítja, hanem az újonnan alakult rendőrség (milicija) első számú politikai felelőse, vagyis politikomisszára, aki a hivatali beosztást tekintve a parancsnoknak és a parancsnok helyettesének alá volt rendelve, a valóságban azonban ő volt a főnök. Pavle Gerenčević őrnagy és Ivan Rukavina tábornok bízták meg e feladattal azután, hogy közvetlenül a város felsza-

badulása után működni kezdett a népfelszabadító bizottság, melynek ő is tagja volt. A rendőrség parancsnoka a bácskeresztúri magyar vezetéknévű ruszin Nyárádi Eugén lett, helyette pedig Tomi Cica. Székhelyük a korábbi kínzásokról ismert Sárga ház lett, s nem is csak az épületet, hanem sok rendőrt is átvettek a gyűlölt magyar rezsimtől, akik, mint Stražarković fogalmazott, el tudták végezni a szakmunkát. Az OZNA szervezeti felépítése olyan volt, hogy neki, mint a helyi rendőrség politikai biztosának még csak annyi betekintése sem volt a munkájába, hogy az embereket ismerte volna, azok egytől egyig más vidékről valók voltak. Az alábbi Stražarković nyilatkozatából való szó szerinti idézet:

„Egy napon, azt hiszem, Újvidékről érkeztem haza előző nap, megyek be a hivatalomba, és az épületben hallok, valami moraj van. Az őrt tiszteleg előttem, kérdelem tőle, mi ez? Azt mondja, ezek a letartóztatottak. Rengeteg a letartóztatott. Kérdelem, hol. Ő kinyitja előttem a terem ajtaját, azét a nagy teremét, amelyik az utcáról a főbejáraton belépve a lépcsőházból balról volt. Ahogyan kinyitom az ajtót, hát hallok a nagy kiabálást: Blaško, Blaško! Balázs! Egy nagy segélykiáltás. Tolonganak, mind egyszerre akarna szólani. Nézem, mi ez. Sokukat ismertem, mind hozzám szólna. Azon nyomban, a parancsnok és helyettese beleegyezése nélkül elrendelem a kiengedésüket. Nem tehettem volna, ha nincsen olyan rangos beosztásom, anélkül biztosan, hogy ráfizettem volna. Volt itt közöttük olyan ember is, mint az az Ódor Anti, aki a Magyar Kommun idején zászlóaljkomisszár volt. Nyárádi később kérdezi, hogy Blaško, miért engedted ki azokat az embereket. Mondom neki, nincsen ezeknek semmiféle politikai vétük. Te nem vagy idevalósi, nem tudhatod. Meg fiatalabb is volt még, én voltam akkor 30 éves, ő meg talán 22. Mondom, ezek mind olyan emberek, akik legfeljebb mondtak olyanokat negyvenegyben, negyvenkettőben, hogy bűdös rád, meg: Ne ugass, bükkfanyelvű, mint ahogyan ezt nekünk mondták egyesek, de nem az a mi dolgunk, hogy ilyenekkel foglalkozzunk. Nem sokkal később hívat Miloš Tadijin a városparancsnokságra, ott van vele egy Jovanović nevű ezredes, akivel később együtt voltam Goli otokon. Hevesen támadnak, hogy szabadon engedtem az ellenséget. Mondják, hogy magyar kitüntetésekkel rendelkező első világháborúsok is voltak köztük. Mondom, mit akartok, ilyen kitüntetést egy fityók pálinkáért is lehetett kapni. Az én apámnak is volt egy egész sácsszakajtóra való a padláson. Nem lett semmi bajom.

No most hát ki volt az, aki behozta az embereket oda. Becslésem szerint lehettek vagy ötvenen-hatvanan. Élt ott abban az időben egy Mile nevezetű

volt egyetemi hallgató, bekapcsolódott a rendőrségi munkába. Önkényesen kinevezte magát az egyik negyed rendőrpáncsnokává. Járt a házakat, és vallatta az embereket. És letartóztatásokat végzett. Ahogyan én erről tudomást szereztem, mondom én, hozzátok elébem. De nem is kellett keresni, mert nem sokkal később jön ő maga, kísér egy lányt. Hallo meg már a folyosóról az érlees női hangot, hát ez a Mile állította elő. Egy erő, szépe magyar lányt, aki hozza a rádióját. Azt mondja ez a Mile, komisszár elvtárs, ez a nő ellenség! El akartam kobozni a rádióját, de nem hajlandó átadni. Na de szerencsére ez a lány nem volt ijedős, hanem elkezdett ám nyelvelni, hogy Drug komisszár. Mondom neki, tessék magyarul beszélni. Azt mondja, nem igaz, hanem ez a gazember azt követelte tőlem, hogy feküdjek le neki, és el akarta lopni a rádiót. Elküldtem szépen haza, azt a bitangot meg megbüntettem.

No most mondjak valamit a kivégzésekről.

Ez már éppen a katonai közigazgatás bevezetése előtt történt. Én akkor még nőtlen voltam, éjjel-nappal a páncsnokságon dolgoztunk. Egy éjjel jövök haza ide a szüleim házához, sötét van, mint a zsákban. Mikor ideérek a második negyedbe, a templom elé, elrobog mellettem egy teherautó. Csak annyit tudtam kivenni, hogy emberek vannak rajta, nyilván ülhetek hátul, a kanyarban még azt is kivettem, hogy puskások is vannak velük. Haladtak a temető felé, ide a Zentai úti felé, oda hátra. Ahogyan hazaérek, és benyitok az udvarunkba, hallo meg ám, hogy tratratrata... És hallo meg a jajveszékelt. Elborzadtam, és mondom magamban – már megbocsát a kifejezésért –, mondom magamban: Baszom az anyákat, hát ti gyilkoltok!

Másnap találkozom Matija Poljakovićtal, a katonai páncsnok helyettesével. Mondom neki, mit tapasztaltam, ő meg közli, hogy hát ez így meg, nagyon sok a letartóztatott, és még mindig hozzák őket.

Na most még arról, hogyan szedték őket. Volt itt egy Franjo Kujundžić nevű bunyevác, Farsának neveztük. Nagyon rendes, haladó gondolkodású ember. Őszintén örvendezett a fasizmus bukásának és a felszabadulásnak. Akkor én már a katonai páncsnokság komisszárja voltam. Mondja nekem Poljaković, hogy Farsa felesége kétségbeesetten keresi a férjét, kérdezi, talán mi küldtük el valahová. Én kérdezősködtem, elküldtem Lajčo Jaramazovićhoz, a városi népfelszabadító bizottság elnökéhez is. Jaramazović meg jön velem hozzám, hogy hát én mégis katonai személy vagyok, de nem tudunk meg semmit. Kérdezősködtem az oznás tiszteknél is, akiket azonban csak így ismertem: Miloš, Uroš, Vanja, Čapo, Poljaković végül megtudott annyit, hogy ez a Farsa tudta az egyik horvátról, hogy nagyon bratyizott az

usztasákkal, és hogy ne legyen erre tanú, bevádolta Farsát, és ennek alapján eltüntették.

Nem tudom, hogy milyen méretű volt a bosszú, de sajnálom, hogy megtörtént. Sajnálom, hogy mi ugyanazt tettük, mint amit Horthy fasisztaí. Hogy ez bosszú volt, pedig akkor már létrejött a katonai bíróság, és mégiscsak úgy kellett volna, hogy bíróság ítélkezzen. Sokan áldozatul estek, biztos, hogy közöttük sokan voltak vétkesek is, de nem annyira, hogy azért meg kellett volna halniuk. Aki átvészelte ezeket az első hónapokat, az később megúsza néhány hónap börtönnel.

Az OZNA tartott itt mintegy 25 terepi dolgozót, ezek voltak a közemberei, akik vidékiek voltak. Szabadka lakói engem ismertek, és azért hitték, hogy az én kezem könyékig véres. Pedig én csak egyetlenegy embert küldtem a halálba, mert megölt és kirabolt egy magányos asszonyt. A sértett történetesen magyar volt, a bűnös meg szerb. Az asszony befogadta ezt a szerbet, aki magyar katonaszökevényként érkezett haza.

Az nem titok, hogy itt a temető mögött, ahol valamikor a Mačković téglagyára volt, itt tömegsír van. Korábban itt sportrendezvényeket rendeztünk, azután le lett zárva. S ha már erről van szó, elmondom azt is, hogy amikor a háború után első ízben Szabadkán járt Tito, akkor mondott itt egy nagy beszédet, aminek a bevezetőjében közölt valamit, amit a hallgatóságból alig valaki értett. Én értettem. Ilyesvalamit mondott:

– Itt most egy kicsit kitakarítottatok. Most munkával kell folytatni.

Hát én megértettem, hogy neki az OZNA vonalán pontos értesülései voltak a »takarítás« méreteiről. Ha itt csak néhány háborús bűnösről lett volna szó, akkor ő erről nem is értesül. Hogy a gyilkosság milyen méretű volt, azt én csak a saját becslésem alapján mondhatom, meglehetősen felelőtlenül, ha már ezt kérdezi tőlem. Szabadka egész területén, beleszámítva azokat a németeket is, akiket itt végeztek ki, amikor a brigád elment (a vallomásnak ezt a fél mondatát nem értem – M. M.), kivégeztek mintegy háromszáz-háromszázötven személyt. Számomra ez éppen úgy elítélendő méreteit és végrehajtását tekintve, mint ami a magyarok idejében ezt megelőzően történt. ” (Saját fordításom. – M. M.)

Mi történt a székelyekkel Szabadkán?

A budapesti filmfesztivál fődíját 1986-ban Sára Sándor kapta azért a trilógiáért, amely a bukovinai székelyek letelepítésének tragédiájával foglalkozott, s amelynek egy részét a fesztiválon bemutatták. Azt a részt,

amely a szenvedő alanyok vallomása alapján feltárta, hogyan tizedelték meg a Bácskából továbbvándorló ártatlan és védtelen családokat.

A Kapu című magyarországi folyóirat 1990. szeptemberi számában közöl a székelyek tragédiájára vonatkozó interjúkat. A telepések Újvidék mellett, Hadikligeten, a mai Veterniken voltak letelepítve, negyvennégy őszén innen indultak Magyarország felé, és Szabadkán történt a vérengzés. Az eset középpontjában Zegnál Márk, a magyarországi Gara község szürke eminenciása áll, aki azonban alig szól a történetekről. Az interjúkat Cs. Bakonyi Péter és Vicsothka Mihály készítették. Ebből közlünk egy jellegzetes részletet:

„SZLI SÁNDORNÉ ERŐS ERZSÉBET: (...) De kérdezze meg a Várda Tituszt, az menekült meg egyedül a kivégzéstől is.

VÁRDA TITUSZ: 1944. október 8-án indultunk Hadikligetről. Szabadkán keresztül kellett haladnunk. A szabadkai temetőnél megállítottak a partizánok. Mondták, hogy teheneket, lovakat, kocsit, mindent vigyünk a palicsi laktanyába. Ott kellett hagyni az értéket. Pár nap múlva összehívtak bennünket egy kocsmába. Persze addig is őriztek minket. A kocsmárost összeverték, kizavarták. Mindent megittak, miközben eligazították a székelyeket. Kb. 500 ember volt a palicsi laktanyába bezárva. A nőket a malomba vitték. Onnét a szabadkai börtönbe kísérték bennünket, ott voltunk két hétig. Mikor kezdődtek a kihallgatások, kérdezték, miből élek. Mondtam, hogy napszámból. Nem volt földem. Hála istennek. Mert így 2-es számot kaptam, a többiek 1-esek lettek, azokat a teherautóra rakták, elvitték. 43-at az én falumból. Azokat kivégezték. Sokan másként tudják, de a szabadkai dögtemetőben lettek elásva. A teherautó kb. 30 perc múlva visszajött üresen. Előző napon láttuk, hogy ott nagy gödör van kiásva. Másnap már be volt temetve. A partizánok vitték el őket, akkor orosz nem volt köztük. A Zegnált hol a palicsi laktanyában lehetett látni, hol meg a malomban. Megmondom, itt az otthonomban úgysem tud már bántani engem. Meg aztán fordult a világ is. Egyszer felrakták teherautóra a géppuskát, a földön meg sorban kellett állnunk. A fejünk felett lövöldöztek. Volt, aki becsinált. Egy nagy hasút közülünk, a Fazekast felállították, és egymásnak lökdözték. Azt mondták, a szerbek vérén hízott meg. A Zegnálnak akkor kellett volna megfogni a nyakát, hogy hol vannak az emberek. Most már baszhassuk. Amikor főztek az asszonyok, ott álltak a gyerekek éhesen. A partizán meg odajött, és belehugyozott az ételbe. Nagy hősök voltak, a gyerekek meg sírtak. Mondja meg, az meg tanácselnök lett, de megvannak az emberei is neki, akiket ő gyarapított.

Mán a vagyont. Azok, ne féljen, kivédik. De ott csak ő volt. Kérdezte, hogy rokona vagyok-e Titónak, mert Titusz a nevem. Igen - mondtam. Elkezdett tapsolni, aztán meg nevetett. Adtak egy papírt, hogy Szabadka területén szabadon járhatok, mert 2-es vagyok. Nemsokára bevagonfroz-tak, és elhoztak Bajára. A Zegnált rögtön felismertem Garán, de nem mertem kérdezni semmit. Tudtam, ha beszélek, akkor bajom lesz. Maguk azt hiszik, hogy ez gyávaság, de éltek volna akkor."

Zegnál Márk

„ – Zegnál úr, ön köztudottan partizán volt. Mondana néhány szót életének erről a minden bizonnyal szép korszakáról?

Fiúk, én a beteg lábam miatt, sajnos, nem tartozom az úgynevezett frontharcosok közé. Nekünk sajátos feladataink voltak. Köznapi értelemben inkább az olyanokat nevezik partizánnak, mint amilyenek a Petőfi brigád emberei voltak.

– Ön mégis elnökségi tag volt a Partizánszövetségben.

– Így igaz. Mint mondtam, partizán voltam a javából, csak éppen nem a fronton harcoltam.

– Hanem Szabadkán, védtelen családok ellen!

– Nem értem.

– A Szabadkán fogva tartott székelők felismerték önben fogvatartóik egyikét.

– Nem értem, fiúk. Életemben egyszer jártam Szabadkán, úgynevezett futárként.

– Hol tartózkodott ön 1944 végén, 1945 elején?

– Húha, fiúk, erre így hirtelenjében nehéz visszaemlékezni. Maguk a sajnálatosan meghalt székelőkre gondolnak. Én róluk nem tudok semmit. Van egy bácsi Csátalján, mondom, bácsi, mert már ősz a haja, pedig valamikor fekete volt, ő tud erről a dologról. Azért merem őt mondani, mert többször is el akarta nekem mesélni ezt a históriát, de mondtam, hogy engem nem érdekel. Illés Gábornak hívják, tanácselnök volt sokáig, harcolt a »petőfiékkal«. Én szívbeteg ember vagyok, infarktusom is volt. Nem tudok segíteni maguknak. Talán, ha egyszer lehettem Szabadkán futárként.

ILLÉS GÁBOR: Én a Petőfi brigádban szolgáltam. 28-an mentünk ki a frontra, ötven haltak meg közülünk. Csak hírből tudom, hogy a Hadikligetről menekülő székelők közül vagy negyvenet kivégeztek az ottani partizánok."

HORGOS

(Horgoš)

„A plébánia cronikája a vörös megszállás alatt”

Az alábbi idézet abból a géppel írott feljegyzésből való, amely meglehetősen nehezen kibetűzhető fénymásolatban áll rendelkezésünkre. Első oldalán ez olvasható: A plébánia cronikája a vörös megszállás alatt 1944. október 10.–1945. januárig.

Az ismeretlen krónikás leírja, hogy október 10-én érkeztek a szovjet katonák a faluba, s az első néhány órás bizonytalanság után hamarosan kirabolták a plébániát, a templomot és az apácázárdát, s az elkövetkező napokban ezt többször megismételték. A garázdálkodás miatt a feljegyzés készítője panasszal fordult a faluban levő tisztekhez, akik emiatt felelősségre vontak néhány tetten ért katonát, a szövegből azonban nem derül ki, vajon ezek szovjet vagy jugoszláv partizánok voltak-e. A panasz nyomán őrt adtak a plébánia védelmére, végül azonban maga ez az őr és a társa vitték el a még megmaradt értékeket.

A leírás szerint Virág István, a 84 éves horgosi plébános ebben az időben elég rosszul érezte magát, november 6-án misézett utoljára, ekkor ágyynak esett. Idézet:

„Rettenetes nap XI. 20.

Öt órakor érkezik a milícia főnöke egy partizánnal. Kihallgattak sok erkölcsi kutatás keretében: jó és rossz nem élhet együtt. A rossznak pusztulni kell. Keresztkérdések: tartott-e politikai beszédet? (A plébános – M. M. megj.) Felolvasta-e az első körlevelet, amely így kezdődik: 22 évi rabság után? Kik voltak a gyilkosok 1941-ben? Kik tudnak erről stb., stb. Mi a véleményem N.-ről?

– Hol az öreg plébános?

Hirtelen és minden átmenet nélkül jött a kérdés. Bevezettem őket Apát úr szobájába. Vacsorázott az asztalnál alsóruhában. Csak röviden kérdezték: mi a véleménye N.-ről? Kik voltak a gyilkosok? Kik tudnak róla?

– Jaj, 5 óra elmúlt tíz perccel. Sok a dolgom. Mennem kell! Isten áldja!

Elmentek. Fellélegeztünk. Átmentünk ezen is. Én is vacsorázni kezdek a dolgok letárgyalása után. Hat óra után zörgetnek. Kérdezem:

– Tko je? – (Ki az?)

– Milicija – felelték. Kinyitom az ajtót.

– Mit óhajt? – kérdem.

– Az öreg úrral van beszélőnivalóm. – Bevezetem.

– Köszönöm.

– Apát úr az asztalnál breviáriumozik.

– Sajnálattal jelentem, hogy a milicia elnöke nagy elfoglaltsága miatt nem bírta teljesen kikérdezni, ezért kérem, kövessen.

Könyörgő hangon kérem szláv nyelven:

– Miért nem hallgatja ki itt a milicia elnöke? Hisz látta, hogy beteg, 84 éves idős ember.

Jóságosan tekint rá Apát úr is, és magyarázza, hogy idős is, itt fáj, ott fáj, nem bírok járni.

– Nem baj! – mondta a partizán. – Majd mi tisztelendő úrral kikísérjük a kocsig. Kihallgatás után visszahozzuk, csöngetek, és tisztelendő úr beengedi.

Felöltöztettük. Még figyelmezteti, hogy a reverenda fölé vegyen valamit, mert hideg van. Báránybőr bekecsét felveszi. Botját kezébe veszi. Szemüvegét a zsebébe teszi a rózsafüzérrel együtt. Most jóságos, mindig mosolygó tekintetével kérően néz, és azt mondja:

– Tisztelendő úr, maga is kíséren el engem!

De a partizán majdnem goromba határozottsággal azt mondja:

– Tisztelendő úr! Nincs szükség rá. Tudnak ott magyarul.

Gyertyát gyújtok, hogy a folyosón világítsak. Szépen vezetjük jó Apát urunkat a kijáráig. A lépcsőt megvilágítom, kinyitom az ajtót. Kitartom a gyertyát, hogy lássa a három lépcsőt, melyre figyelmeztetem is a katonát. De ő beránt az ajtón:

– Nem kell! Lát itt már az öreg. Zárja be az ajtót.

A kocsi elgördül. Bezártam az ajtót, és egyedül maradtam egy kis leánnyal a nagy házban. Vártam a zörgetést, de hiába. Éjfél után úgy 1 órakor kicsit elszunnyadtam. (Nem tudtam, hogy egész éjjel őriztek az utcán, hogy senki-nek tudtul ne adhassam a borzasztó valót. Még a kocsi megérkezése előtt mindenkit eltávolítottak az utcáról, pedig 7 óráig szabad volt a járás.) Ellopták jó Apát urunkat!

XI. 21.

Már reggel tűzvészként terjedt el a hír: Plébános urunkat is elvitték. Reggelit és pokrócot visz be Éva néni, a szakácsné. De elutasítják:

– Ma nem lehet neki semmit adni!

Ebédet azonban ismét vittek. Még sorba is állították a kosarat és a pokrócot. Az őr azonban megkérdezett egy másikat, aki felvette a kosarat és a pokrócot, és visszaadta ezen kijelentéssel:

– Nénikém, csak vigye vissza! Az este elvitték Szegedre.

Ennyit tudunk.

Dicitur I. (Mondják, beszélük - M. M. megj.)

XI. 21-én d. u. berohant valaki, s kérdi:

– Igaz, hogy Apát urunkat elvitték? Rettenetes! Tegnap este 35-öt végeztek ki! Akkor ő is köztük van.

Elrohan.

Dicitur II.:

Nagyon sokféle a hír.

I.: A csendőrség épületéből kiszabadultak nem látták. XI. 20-án este: 17 meg 14 eltűnt közülük.

II.: Szépen halt meg. Nem is kellett agyonlőni. Szívszélhűdés érte.

Dicitur III.:

A községházára vitték a kihallgatás után. Kocsival vitték a Szécsi-féle kereszthez. Felszálláskor maga a milícia parancsnoka segítette fel.

– Isten áldja meg, fiam! – köszönte meg.

– De a papnak is adj! – mondja az egyik. Űtött a másik.

– Megbocsájtok neked, fiam – volt a felelet.

Dicitur IV.:

Egy nővel kötötték össze a vesztőhelyen s szívenlőtték. Másnap szürkületkor a testét a fejétől távolabb látták. Tehát még halála után le is fejezték volna.

Dicitur V.:

A Szegény utcában vitték őket dróthoz kötözve. Ő elesett. Vendég katonák jöttek. Jugoszláviai pap? Adj neki! Két dörrenés. Reggel a vérnyomok láthatók voltak egy kis koponyacsonttal.

Dicitur VI.:

XI. 22-én beállít hozzám kisláival egy névnapról jött ember.

– Mi van a plébános úrral?

– Nem tudom. Azt mondták az asszonyok, hogy Szegedre vitték. Mások mondták, hogy akkor este 35-öt végeztek ki. Felőle nem tudok semmit.

– Nálam voltak névnapon tegnap este. Kérdezősködtem plébános úr iránt. Nincs köztük. Akkor 25-öt, tegnap 35-öt végeztek ki.

Elment. Kém lehetett. Megismerni akarta a közvéleményt.

Dicitur VII.:

Temetésről jövök egyedül. Megszólt egy ember.

– Temetni volt? Úgy is kell! Csak végezze a templomban rendesen a dolgát.

Elkezdek szlávul beszélni vele. Mondja, hogy csak Istent hirdessem, ők nincsenek a hit ellen.

– Hát az öreg Virágnak külön véleményei voltak. De ezt hagyjuk. Maga fiatal, csak maga dolgozzon.”

El kell ismerni, hogy eléggé sok a találgatás, és a krónikának ez a részlete nincs is a legügyesebben megfogalmazva. Végső soron ennek alapján nem lehet megállapítani, mi lett a 84 éves aggastyánnal, a horgosi apátplébánossal. S az emlegetett határozatlan számok arról, hogy mikor hányt embert végeztek ki! S hol? Kiket?

E bizonytalansági tényezők ellenére egyetlenegy dolgot mint tényt a krónika mégis megállapít: Virág plébánost a partizánok elvitték kihallgatásra, és örökre nyoma veszett.

NAGYFÉNY

(Žednik)

Szerbmentő magyar

A nagyfényi eseményeket 1941-ben olyan dolog előzte meg, ami szinte példa nélkül áll a Bácska egész történetében. Csak másik két hasonlóról van tudomásunk. A nagy nyilvánosság ezekkel kevesebbet foglalkozott és foglalkozik, mint kellene, pedig ha békén akarunk egymás mellett élni itt, e földön, akkor tankönyveinkben ilyen példákon kellene nevelni a gyermekeket, s az utcákon azoknak az embereknek kellene szobrot állítani, akik ehhez hasonló tettekkel igazolták: méltók arra, hogy az utókor megemlékezzen róluk. E másik két példára csupán röviden utalunk ezen a helyen, a nagyfényit azonban részletesebben ismertetjük.

Az első példát Bártol István doroszlói parasztember szolgáltatta. 1941-ben odaállt a bevonuló magyar honvédegységek élére, és úgy menetelt a szerblakta szomszéd falu, Sztapár főutcáján, mert az életével szavatolta: a sztapáriak békés lakosság. Vállalkozása sikerrel járt: Sztapáron a bevonuló magyar katonaság nem rendezett vérfürdőt a szerb lakosság között.

Valami hasonlót tett dr. Fehér Mihály temerini ügyvéd is. Dr. Fehér halálakor Momčilo Subotić volt szőregi lakos közölte az alábbiakat. Suhanc gyerekként maga is ott állt a kivégzésre szánt szőregiek között. (Szőreg Temerin melletti falu, szerb neve Sirig.) Temerinben a volt tűzoltólaktanya udvarában összetereltek egy csoport ártatlan szőregi lakost azzal a szándékkal, hogy halomra lövik őket, mert falujukban rálöttek a bevonuló magyar katonákra. A vezénylő tiszt és a kivégzendők közé azonban határozottan és elszántan odaállt dr. Fehér, és azt mondta a tisztnek, hogy ne lövessen, mert a katonák e gyilkosság után innen elmennek, de Temerin népe marad, utalva ezzel az esetleges következményekre. A tiszt felbőszült az ügyvéd bátorságán, melyet ő a maga szemléletével pimaszságnak tekintett. Az ügyvédet megvédte doktori titulusa és magyarsága, de megvédte a szőregi szerbeket is.

Most pedig rátérünk a nagyfényi eset ismertetésére, amelyet Miloš B. Lukić ír le Žedničke iskre (Nagyfényi szikrák) című könyvében. Megjelent Újvidéken 1978-ban szerbhorvát nyelven, a közölt részlet saját fordításom. Az alább idézett epizód 1941-ben, a magyar hadsereg egységeinek Nagyfényre érkezésekor történt.

„Kis Antal, a magyar”

„Amikor már-már úgy látszott, hogy mindennek vége, és elkezdődnek a kivégzések, a magyar katonák egy eszeveszetten hajtó kerékpárost láttak versenypályás tempóban közeledni a helyszín felé.

A kormányra, minden eshetőségre számítva, fehér zászlót kötött.

Az alezredes már a tűzparancsot készült kiadni, de meglátva a közeledőt, azt mondta:

– Ne kezdjétek, amíg nem látom, mit akar.

A kivégzésre felsorakoztatott žedniki ártatlan szerb lakosság a közeledőben valamennyiük ismerősét, Kis Antal kereskedőt ismerte fel.”

A könyv szerint Kis mint a nemzetőrség helyi parancsnoka, amint hírért vette, hogy a faluban lövöldözés kezdődött, azon nyomba odasielt, ahonnan a kövét hallotta. Sajnos, későn érkezett, négy helybeli személyt a katonák már lelőttek. Majd így folytatódik:

„Amikor a megszálló katonák feltartóztatták Kist, ő kiabálni kezdett rájuk:

– Mit csináltak? Miért tették ezt? - Tiszta magyar nyelven szólt hozzájuk, jól megérthették.

– Maga kicsoda – kérdezte tőle egy altiszt. – Mit ordibál itt a fiatalúr?

– Kis Antal vagyok, uram, a nemzetőrség helyi parancsnoka. Én felelek a helység békéjéért és közrendjéért. Azt kérdem magától, miért tették ezt?

– Valaki rálőtt a magyar hadseregére.

– Biztos hogy ezek?

– A lövés az ő házuk felől jött.

– Ezek közül senki sem bűnös. Ártatlanul estek el – mondta Kis, szemmel láthatóan felindulva.

Amíg ezt így mondta, végigtekintett az utcán, és meglátta, hogy az egész Kravarušić családot géppuskacső elé állították, s az altiszt kíséretében azonnal odasielt.

Meglátva maga előtt Antit, a család feje, a családjánya, az idős Anda néni összetette kezét, fájdalmasan, némán rátekintett, s azután feljajdult:

– Édes Anti fiam, ments meg bennünket, mindannyiunkat megölnék.

Kis Antal

– Ne féljen, Anda néni! – válaszolta Anti, majd odafordult az altisztekhez, akik köréje és a Kravarušić család köré sereglettek. – Ha emberek maguk, akkor engedjék el ezt a népet. Én vagyok a polgárország helyi parancsnoka, mindannyiukat ismerem a lelkük mélyéig. A saját fejemet adom rá, hogy mindannyian teljesen ártatlanok.”

Megmentette ezt a családot is, de a könyv szerint ez csak a bevezetője volt annak, ami még ezután és utána még évekig várt rá a helyi szerbek mentési akciójában. Ezután szerzett tudomást arról, hogy a falu végén egész tömeget sorakoztattak fel a katonák kivégzésre, valamennyiüket a helyi telepés szerb lakosság közül szedték össze. Kerékpárra pattant, és megindult lóhalálában a falu vége felé, ahol a vérengzésre készültek. Útközben megtudta, hogy a katonák időközben már lelőtték őt ártatlan, tréningező fiatalembert a sportpályán, köztük három szerbet és két magyart. Amíg Kis a falu széle felé vágatott, ott már szinte a fél falu lakosságát egybeterelték. Nagy lihegve megérkezett az őt feltartóztatni akaró őrségen át a parancsnokló tiszthoz. Bemutatkozott neki.

„– Horváth László alezredes. Mit óhajt, Kis úr?

– Szeretném, ha figyelmesen meghallgatna.

– Beszéljen. Hallgatom.

– Vitézségére apellálok, engedje hazamenni ezt a népet. Mindannyian becsületes emberek. Régóta élek közöttük, mindannyiukat ismerem.

– Mit beszél maga? Ez az egész egy csetnik banda, amely rálőtt a magyar honvéddhadseregére.

– Parancsnok úr, kérem, hallgasson meg. Ez valami félreértés. Ezek közül senki sem löhetett. Ezek mind tisztességes, dolgos, békés emberek, és egyikük sem csetnik.

– Mivel kezekszik értük?

– Az étellel, parancsnok uram!

– Vigyázzon, Kis, mit beszél! Ismételtelen kértem mint magyar a magyart, megmarad a kijelentése mellett?

– Igen, uram!

– Motozás!

Ha az összerelt népnél akár csak egy lőfegyvert is találnak, írja a szerző, akkor Kis Antalt odaállítják a szerbek közé, és osztózik sorsukban. Fegyvert nem találtak, a katonák a tömeget elengedték. Amint vonult el a nép Kissel együtt, az egyik fiatalember megszólítja. Idézet a könyvből:

„Anti, bocsáss meg, valamit szeretnék neked átadni.

– Ugyan mit?

Válasz helyett a fiatalember jobb kézzel benyúlt a bal hóna alá, és kivett onnan egy browningot.”

Ha ezt megtalálják, akkor nyilván menthetetlen az egész csoport és Kis Antal nagyfényi kereskedő is. Róla a könyv szerzője a lehető legnagyobb elismeréssel ír, hisz csakugyan az élete kockáztatásával akadályozta meg, hogy a magyar hadsereg vérfürdőt rendezzen a nagyfényi szerbek között. Nem azért, mert ő szerbpárti, hanem mert emberpárti. Sosem szerette a szerbeket jobban, mint más népet, de emberi magatartása nem engedte meg, hogy ha módjában áll, akkor ne mentse meg ártatlan embereket. Hogy történetesen szerbet, hát az merő véletlen volt.

Lehet, hogy 1944 őszén, a negyvenöt napok idején a magyaroknak is volt megmentőjük. Állítólag maga Kis Antal is egy ilyennek köszönheti az életét. Ő ebben az időben a közélet homlokterében állt, s mivel a háború végén nagyon rájárt a rúd a nagyfényi magyarokra, hát ő is rákerült azoknak a listájára, akiket ki kell végezni. Erről tudomást szerzett egy azok közül – Branko Marjanović –, aki tudta, mit köszönhet neki, és egy este megszűgta, hogy hagyja ott mindenét, és meneküljön Nagyfényről. Kis Antal megfogadta a tanácsot, és élve maradt, de soha senkinek nem mesélte el, hogy így menekült meg akkor, amikor a nagyfényi magyarok tömegét kellett volna valakinek mentenie. S azt beszélük, hogy él még bizonyos Bálint Gyula a nagyfényi magyarok közül. Amikor vitték őket a kivégzés színhelyére,

leoldotta magát a kötélről, leugrott a szekérről, amelyen vitték többed-magával, bevetette magát a kukoricásba, és így megmenekült. Hóhérai majdnem rátapostak a sötétben, de nem találták meg. Az informátor szerint Nagyfényen a felszabaduláskor 50–60 magyart végeztek ki. Hozzávetőlegesen annyit, amennyien fel voltak sorakoztatva a magyar honvédek gépfegyverei előtt, amikor Kis Antal versenyt futva a halállal odaérkezett, és megmentette számos nagyfényi életét.

Mindennek van előzménye

A nagyfényi történethez hozzátartozik egy régebbi eset is.

1918-ban a helybeli szláv lakosság, földtulajdonos gazdák, a felfogadott magyar mezőgazdasági részes munkásoknak kukoricatörés után megtagadták a rész kiadását azon az alapon, hogy ezentúl ők az urak. Hogy emiatt volt-e ott vérengzés 1941-ben, azt ismét csak kutatással lehetne bizonyítani, ha még lehetne. Tény, hogy véletlen áldozatok is esetek, nyilván a magyar honvédség vezénylő tisztjeinek ügyetlensége miatt. Bizonyíték rá a futballpályán véletlenül lelőtt öt személy, köztük a magyar Kabai Sándor és Fazekas Laci is. Ezt követte a Marjanović család kivégzése, amit egyesek egyenes összefüggésbe hoznak az 1918-as kukoricatöréses bémunkával. Akad névtelen tanú, aki azt állítja, hogy az egész kavargást 1941-ben az váltotta ki, hogy egy helybeli bunyevác abbeli örömeiben, hogy bejöttek a magyarok, a levegőbe lőtt.

A nagyfényiek emlékezete szerint egyik alkalommal a bosszú idején mintegy 10–15 magyart összefogdostak, összekötözték őket, és a csantavéri úton egy tankcsapdáig szállították, ott a csapdába belelövöldözték őket, majd rájuk húzták a földet. Innen menekült meg az említett Balogh Gyula, mert egy bizonyos Kolar, a kivégzők egyike, titokban elvágta a kezén a kötelet. Balogh egy moholi rokonához menekült, ott rejtőzött egy ideig. A kocsirol leugorva, miközben a kukoricásban lapult, végighallgatta, hogy szerencsétlenebb sors társait vasdorongokkal verték agyon. Később hazajött, mert azt üzenték neki, kiérták a családját, ha nem jelentkezik. Itthon 10 év börtönre ítélték. Az idén (1990) halt meg Szabadkán. Nagyon érdekes kérdés, hogy az ilyen történet hogyan marad meg és él még ma, negyvenhat évvel az események után is.

Azok, akik ott voltak a negyvennégyes események idején, azt mesélik, hogy egy Zsók István nevű, meg nem nevezett nemzetiségű ember követelte a vérbosszút. Nem is annyira a magyarokon, hanem a „kapitalistákon”. Ez az ember állítólag akkoriban fennhangon hirdette: „Azért éltém egész életemben, hogy ezt a bosszút a kapitalistákon megvegyem.” Ám nem sokkal azután, hogy a bosszúja beteljesült, elmenekült Magyarországra. A valamikor Nagyfényen

élő székelek azt a hírt hozták haza, hogy Zsók Istvánt Budapesten villamos alá lökték, és ott lelte nem túl dicső halálát.

Ugyancsak nagyfényi magyarok között él az a hit, hogy a magyarokon esett sérelmekről azért nem volt szabad mind ez ideig sem beszélni, sem tudni, még kevésbé írni, mert Milutin Morača tábornok megtiltotta. Eszerint ő akadályozta meg azt is, hogy a vérengzés elkövetőit felelősségre vonják.